

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMEKOND: J. AAVIK, M. J. EISEN, V. GRÜNTAL,
A. JÜRGENSTEIN, M. KAMPMANN, A. KITZBERG,
J. LUIGA, W. REIMAN, J. TÕNISSON

TEGEV TOIMETAJA **J. W. WESKI**

PE 10.

ÜKSTEISTKÜMNES AASTAKÄIK

1916

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1916

XI AASTAKÄIK

№ 8

Eesti deklinatsiooni jäutus.

Kirjutanud K. Leetberg.¹⁾

Kuda piab rätsep-sõna kirjutama? Kas ühe t ja ühe p:ga — rätsep, või kahe t ja kahe p:ga — rätsepp? Need kaks viisi on kumbgi olemas ja on veel kolmandadgi kirjutajad, kes rätsepp kirjutavad: ühe t ja kahe p:ga. Kellel on õigus? Kui meie nende kirjutajatelt aru pärimis, miks nad just nõnda kirjutavad ja mitte teisiti, siis on kahe t ja kahe p kirjutajad kohe valmis seletama, et rätsep-sõna viimane pool on jo sepp, mida ju õige on ainult pp:ga kirjutada; ja esimene pool oleks ka sedasama sorti sõna ja tuleks siis ka kahekordse konsonandiga kirjutada, nõnda et ainult õige viis kirjutada oleks: rätsepp (tt ja pp:ga). Kes rätsep kirjutavad (ühe t ja ühe p:ga), need kirjutavad lihtsalt kuulmise järele ja ei oska vist isegi oma kirjaviisi põhjendada, miks nad just nõnda kirjutavad. Vähemalt ei ole nad midagi vastanud, kui iseteadlikud kahe t ja kahe p kirjutajad neile nende üht t:d ja üht p:d ette on heitnud. Kolmanda viisi kirjutajad jätame kõrvale. Nemad ei teaks ka midagi vasdata.

Meie saame siis ainult ühe vastuse. Vaatame, kas ta ka paika peab. Kas on rätsep-sõna viimane pool lihtsalt sepp? Seda näeme kohe, kui need sõnad üksikutes tarvitusekordades kõrvuti paneme. Meie räägime:

see sepp	see rätsep	(olgu seks korraks nõnda
seda seppa	seda rätsepat	kirjutatud)
nende seppade	nende rätsepate	
neid seppi	neid rätsepaid.	

„Kes tunneks saksa santidest, kui rätsepaid ei oleks“ (mitte: rätseppasid või rätseppi); „rätsepate (mitte: „rätseppade) käär ja nõel“.

1) Autori kirjaviis muutmata.

Mis me näeme siit? Siit näeme seda, et see mitte õige ei ole, et rätsep-sõna viimane pool lihtsalt sepp on, ja et see sepp-sõnast võetud põhjus meile mitte õigust ei anna rättssepp kirjutada (tt ja pp:ga).

Kui nõnda on, ehk on siis ühe t ja ühe p kirjutajatel, ilma et nad ise teaksid, enam õigust. Muud viisi jo ka palju enam üle ei jäägi: kui tt ja pp õige ei ole, siis tahab t ja p õige olla. Vaatame siis, mis sõnadega rätsep oma muutuse poolest ühte läheb ja kuda meie neid teisi sedasugu sõnu kirjutame, kas ka, nagu sepp — sepa — seppa, vaheldava tugevuseastmega või mitte.

Rätsep käib oma muutuse poolest niisuguste sõnade liiki kui nädal:

see nädal	see rätsep
seda nädalat	seda rätsepat
nende nädalate	nende rätsepate
neid nädalaid	neid rätsepaid.

Ja kui selle liigi k, p, t:lõpuga sõnu tähele paneme, siis leiame, et siin k, p, t:hääled igas üksikus tarvitusekorras (kaasuses) ikka muutmata sekssamaks jäävad:

raamat — raamatu — raamatut — raamatud — raamatute
— raamatuid;

kuusik — kuusiku — kuusikut — kuusikud — kuusikute
— kuusikuid;

isand — isanda — isandat — isandad — isandate —
isandaid,

ja palju teisi sõnu veel, nagu: kanep, leping, kajak, hommik, ammet, kopik, hallik j. n. e.

Ainult ühes seda liiki sõnas on kõvadusejärgu vahetust: kurat-sõnas: kurat — kuradi — kuradit — (need) kuradid — kuradite — (neid) kuradid. Miks see selles ühes sõnas üksi nõnda sünnib, on väga imelik ja ei jõua mina seda praegu ära seletada. Kui see sõna ükskord oma saamise poolest selgeks tehakse, siis ehk saadakse ka see põhjus kätte, miks ta nii imelikul viisil teistest omasarnastest lahku läheb. Praegu peame ainult tunnistama, et ses sõnas see iseäralik lugu olemas on. Vägise minna asja sirgeks tegema ei ole lubatud, nagu Wiedemann ja Hurt seda teevad, kes kirjutavad: see kurat, selle kurati, need kuratid j. n. e. — ikka kõva t:ga.¹⁾

Rätsep-sõna juure tagasi tulles tunnistame, et siin rääkimises p:hääle muutust mitte olemas ei ole ja mitte

1) Kuratid kirjutab ka Joh. Aavik (Niino ja Maaso, lk. 33) ja ka V. Grünthal Põllu grammatika arvustuses peab kuratid õigeks.

põhjust näha ei ole, miks meie kirjaski niisugust vahet kunstlikult peaksime tegema hakkama. Loomulik on seda sõna ka kirjas täielt ja tervelt sinna liiki jätta, kuhu ta on asunud, ja ikka ühe p:ga kirjutada ja ka ühe t:ga: rätsep.

Meie kirjaviisi küsimuste hulgas on palju niisugusid, mille peale mitte võimalik ei ole kindlat vastust anda: üks viis on õige, teine ei ole ka mitte vale: peab ära ootama, kumma tarvitus omaks võtab. Siin ses küsimuses on vastus selge ja kindel: ainult õige on rätsep kirjutada; rätsepp tuleb veaks pidada.)

Nüüd tuleb uus küsimine: kust tuleb siis see vahe sepp-sõna ja rätsep-sõna muutmises? Saamise poolest ei ole jo rätsep-sõna viimane pool tõesti muud midagi kui sõna sepp. Miks teda siis ka ei muudeta nagu sõna sepp? Ja see iseäraldus on ainult ses sõnas, teised sepp-lõpused sõnad muudetakse korrapärast nagu sepp:

see kingsepp	lukussepp (ss !)
selle kingsepa	lukussepa
seda kingseppa	lukusseppa
nende kingseppade	lukusseppade
neid kingseppi	lukusseppi

j. n. e. Ja nõnda kõik teised sepa-mehed. Ainult rätsep üksi läheb teiste hulgast ära isemoodi peale. Põhjuseks arvame seda, et selle sõna esimene pool „rät“ keeles iseisvalt mitte tarvitusel ei ole. Sepp-poollega ühes räägitud ei ole siis asja seda osa täie rõhuga rät rääkida ja sepp-osa tema kõrval kui omarõhulist isesõna kuuldavale tuua: mis sepp ta on, kui ei tea, mis asja sepp ta on? Sellepärast siis kaudselt sepp-osa iseseisva sõna rõhu ja sai lihtsaks sõna silbiks, ja et ta parajaste sõna teine silp oli — ilma rõhuta silbiks: sep. See ilma rõhuta sep ei või siis ka oma muutuse lõppusid mitte enam nõnda sünnitada kui täierõhuline sepp, vaid võtab loomulikult need lõpud omaks, mis temasarnasele rõhujärjele omased on. Teiste sõnadega öeldud: rätsep — ütleme seda uue sõnaga — lakkab tundumast kui kahe sõna ühendus ja hakkab tunduma kui liht korrapärane sõna ja astub sepp-sõnade liigist ära teiste sõnade liiki, mis kuju poolest tema sarnased on, s. o. niisuguste sõnade liiki kui: nädal, raamat, kuusik j. t.

Seega oleksime siis rätsep-sõna kirjaviisi kindlaks määranud ja sõna isemoest aru saanud. Nüüd on tarvis

need kaks sõnade liiki, misga siin tegemist oli, jäädavalt meeles pidada, sest neid tuleb meil edespidi teiste keeleküsimate juures sagedaste tarvis. Need kaks liiki on Eesti keele sõnade pealiigid, Eesti keele deklinatsiooni kaks peatüüpust ehk põhjuskuju. Üheksa kümmendikku kõigist Eesti keele nimesõnadest käib nende alla, nõnda et kui neid kahte esiteks hästi tähele paneme ja nende iseloomu meeles piame, siis on meil kerge pärast kõigist sõnadest ülevaadet saada. — Meie võtame sepp- ja rätsep-sõnade asemel selgemad mündisõnad jalg ja nädal ja paneme nende tähtsamad tarvitusekorrad üles.

see jalg	nädal	
selle jala	nädala	
seda jalga	nädalat	
selle jalale	nädalalle (nädalale)	
sess jalas	nädalas	
sinna jalga		kiriku
jalasse	nädalasse	
need jalad	nädalad	
nende jalge	nädalate	
jalgade		
neid jalgu	nädalaid	
jalgasid		
neis jalges	nädalates	
jalus		
jalgades		
neile jalgele	nädalatele	
jalule		
jalgadelle.		

Mis siin kummalegi liigile tema iseloomu annab, see on, et ühes liigis tarvitusekordade lõpud sõna teise silbi järel seisma tulevad, teises kolmanda silbi järel, see tähendab: ühes liigis ilma rõhuta silbi järel, teises rõhuga silbi järel, sest nagu teada, on teine silp Eesti keeles ilma rõhuta, kolmas rõhuga. See rõhuvahe avaldab seeläbi oma mõju, et lõpud rõhuga silbi järel, kus nad nagu tugevamat jõudu saavad, paremini alal seisavad, ilma rõhuta silbi järel sellevastu kergemad kuluma ja kaduma on. Seda näeme selgeste kohe lle-lõpust, mis rõhuga silbi järel oma esialgses kahe l:ga kujus alal on püsinud, aga ilma rõhuta silbi järel ühe l:ga le:ks on kulunud; nädalalle, jalgadelle, aga jalale, nädalatele.

Sellesama mõju alla on ka see Eesti deklinatsioonis nii tähtis d- või t-lõpp saanud — see lõpp, mis meie

deklinatsiooni keeruliseks teeb. Kui seda lõppu ei oleks, siis oleks meie deklinatsioon lihtne ja ühesugune. Aga ka temagi muutused ei ole nii äramõistmata keerulised, kui esimese pilguga näitavad. Meie vaatame neid muutusi lähemalt.

Seda -korra (Hermanni nimetuse järel: osastava¹⁾) esialgne lõpp on — nagu teada — da, kõigis Eesti keele sõnades ilma vaheta, ühearvus ja mitme-arvus. Et see lõpp praeguses keeles mitmesuguselt muutunud on, tuleb peaaesjalikult sellest, mis rõhu alla ta sõnas on sattunud. Jalg-sõnas tuli ta ilma rõhuta teise silbi järele seisma ja on sealt praeguses keeles nähtavaste hoopis kadunud: esialgsest jalgada:st sai jalgaa ja sellest viimaks jalga. Aga nädal-sõnas, rõhuga silbi järel seistes, ei ole seesama da-lõpp mitte ära kadunud, vaid t kujul alal püsinud: esialgsest nädalada:st on nädalat saanud. Ja mitmearvu kujudes seesama lugu: kerge rõhu all kulub lõpp ära, raske all püsib alal: neid jalgaida — jalgoida — jalgoia — jalgoa — jalgu, aga nädal-sõnast: neid nädalaida — nädalaid. Ja nõnda ka nende - korras (omastavas), kus ka esialgne lõpp den rõhu mõjul kas hoopis ära on kulunud ehk muudetud kujul alale jäänud: jalgaden — jalgaen — jalgen — jalge, aga rõhuga silbi järel püsiva d-häälega: nädalate.

Selle vastu näib rääkima sõnakuju jalgade. Aga see kuju, ehk ta küll praegu jalg-liiki sõnades üleüldiseks on saanud, ei ole mitte vanapärane, vaid on alles uuemal ajal tarvitusele võetud teiste sõnade eeskuju järel, kus de-lõpp keelepärane on, nagu maa-liigi sõnades: nende maade. See de-lõpp jalg-liigi sõnades on siis nõnda-ütelda kõrvalt sekka võetud ja ei käi mitte meie üleüldise sääduse vastu. Tema on ka ainult Tallinna keeles olemas, Tartu keeles mitte.

Need kolm d-ga tarvitusekorda, seda, neid- ja nende-kord, on need, mis meie deklinatsiooni keeruliseks ja raskeks teevad. Ja tõeste, kui ainult väljaspidi nende kordade mitmekesisist kuju tähele panna, siis ajab pea kirjuks, ja ei oska muud kui imestada seda vormide mitmekesisust, mis ka Eesti keeletejad rohkestes on teinud. Aga kui

1) Kaasuste nimed on meil ikka veel puudu. Ladinakeelsed nimed oleksid liiga rasked meeles pidada, iseäranis ka, et neid palju on, ja Hermanni loodud eestikeelsed ei taha minul kuidagi üle keele tulla. Sellepärast katsun ilma nendeta läbi saada. Ma nimetan kaasust: tarvitusekord ehk lihtsalt kord ja lisan sinna määraja juure, missugust korda ma iga kord mõtlen. Loodan, et keeleõppinud lugeja minust aru saab.

neid sisemisi põhjusi vaadata, mille sunnil iga kuju on saanud, siis saab asi lihtsaks ja arusaadavaks.

Meie oleme siitsaadik ainult kahest sõnadeliigist rääkinud, sepp- ja rätsep- ehk selgema iseloomuga jalg- ja nädal-sõnade liigist. Enne kui edasi läheme teistest sõnade liikidest rääkima, katsume neile juba tuntud liikidele kohased nimed anda, et kergem oleks neist rääkida. On loomulik neid selle omaduse järel nimetada, mis nende vahel kõige iseloomulikumat vahet teeb, ja see on, nagu nägime, see, mis rõhu alla nad oma lõpud võtavad. Selle järele nimetaksime siis neid, kus lõpud teise silbi järel seisma tulevad, kahesilbisteks, ja neid, kus kolmanda silbi järel, kolmesilbisteks — aga „kahesilbine“ ja „kolmesilbine“ mis? Kuda me nimetame seda, mis seal sõnalõppude ees kahe- ja kolmesilbine on? „Sõna“ ei või teda nimetada, sest ta on ainult üks osa sõnast. Seda osa on väga kohaselt nimetatud: sõnatüvi. Jääme ka meie selle nimetuse juure ja räägime kahesilbistest ja kolmesilbistest tüvidest, kui jalg- ja nädal-sõna sarnasid sõnu tahame tähendada. Selle tüviga on asi selle poolest natuke keeruline, et teda selgelt ja valmilt keeles mitte olemas ei ole, vaid peab teda sõna üksikutest tarvitusekordadest välja lahendama. Kui see osa sõnast, mis lõppude ees on, ikka üks ja muutmata on, siis on tüvi kerge kätte leida, nagu näituseks maja- ehk kevade-sõnas. Aga see on ainult vähestes sõnades nõnda. Muidu peab teda enamaste ikka mitmest kujust välja harutama, mis aga ka sugugi raske ei ole, vaid ainult vähe harjumist nõuab. Kuda seda teha, seda selgitame kõige kergemine mõne näitusega. Jalg-sõnast räägime: jala-l, jala-ga; siit saame tüvikuju: jala. Sestsamast sõnast räägime: jalga-dega, seda jalga; siit saame teise tüvikuju: jalga. Ja kui ütleme: jalus, jalges, siis saame midagi, mida me kohe hoobilt ei jõua ära seletada: jalu ja jalge, mis aga mitte selged tüvid ei ole, sest nendes peab peale tüvi veel mitmearvu märk sees olema, seega siis: jal ja veel midagi, mis mitmearvu märgiga (i:ga) u:ks muutub, ja teiseks jalg ja veel midagi, mis mitmearvu märgiga e:ks muutub. Et enne jalga ja jala saime, siis võime seda midagid a:ks arvata, kui meil teisi näitusi on, et a i-ga ühenduses muidu ka niisugusel sõnakorral u ja e annab. Et niisugusid näitusi on (näit. sõnas rind), siis võime ka siin tüvikujuks pidada jala ja jalga. Kui ütleme: see jalg, siis paneme tähele, et see tarvitusekord ikka ilma lõputa on ja temas muud ei ole, kui tüvi üksi, aga mitte ikka selgel kujul, vaid enamasti ikka lühendatud või

muidu muudetud kujul. Meie saame siis kolm tüvikuju: jalg, jala ja jalga. Põhjustüvi neist on see, mis kõige täielikum on, see, millest teised võivad saanud olla. See on meie sõnas jalga. Sellest on see - korras (nominativis), kus tale muud lõppu-otsa kaitseks ei tule, lõpuvokaal — nagu teistel niisugustel kordadel ka — ära kadunud ja nõnda jalg saanud, ja teistes teatud kordades on tüvi teatud sääduste järel nõrgemaks saanud, jalga: st on jala saanud. Sõna põhjustüvi oleks seega siis: jalga, sest et temast teised tüvikujud (jalg ja jala) ennast seletada lasevad. — Kergem on nädal-sõna tüvi leida. See on igast tarvitusekorras kergeste äralahutatav: nädala. Ainult see-korras on lõpuvokaal ära kadunud, mis meid aga selles korras mitte ei pruugi võerastada. Algustüvi oleks siis: nädala, kolmesilbine. — Aken-sõnast saame tüvikujud aken ja akna. Põhjustüvi peame mõttes arvama: akena. Ja nõnda ka teistest sõnadest, enamasti ikka kergeste kättesaadav. Harjutuseks neile, kes veel mitte harjunud ei ole, paneme veel mõned tüved üles.

maa	tüvi	maa	ühesilbine
püha	"	püha	kahesilbine
jõgi	"	jõge	"
sada	"	sada	"
sepp	"	seppa	"
soe	"	sooja	"
kali	"	kalja	"
tõug	"	tõugu	"
õu	"	õue	"
nõu	"	nõuu	"
nui	"	nui	"
tui	"	tui	ühesilbine
nädal	"	nädala	kolmesilbine
süda	"	südame	"
kibe	"	kibeda	"
tuhat	"	tuhande	"
katus	"	katukse	"
vaagen	"	vaagena	"
rõemus	"	rõemusa	"
iste	"	isteme	"
liige	"	liikeme	"

On sõnu ja sõnaliikisid, kus tüvisid ilma keeleõpetuslise seletuseta kätte ei saa, nagu sõnadest käsi, kõrs, kaas, taevas, ime, ehe j. t. Nendest räägime edespidi. Neid ei ole palju.

Siis kahe- ja kolmesilbised tüved, nagu ütlesime, on pealiigid Eesti deklinatsioonitõpetuses ja nende alla kuulub $\frac{9}{10}$ kõigist Eesti keele nimesõnadest. Ja tõeste, peale nende jääb ainult veel vähe sõnu järele: üks pisikene liik ühesilbisid sõnu, paar liiki, mis kahe- ja kolmesilbiste vahe peale jäävad, ja viimaks veel pisikene liik sõnu, mis oma muutmises väljaspool rõhusaadusi seisab.

Kõige pealt paneme tähele, et enam kui kolmesilbisid tüvisid Eesti keeles ei ole. Sest kui on tüvi arvu järele, ütleme, nelja silbiga, siis tulevad tema muutelõpud neljanda, s. o. ilma rõhuta silbi järel, nõnda kui kahesilbistelgi, ja langevad siis ka kahesilbiste sääduse alla. Nii-sugused sõnad on kahe rõhuga ja nagu kahest sõnast ühendatud, millest ainult viimane sõna iseloomu määrab. Sõna: sakrament. Sõna iseloomu määrab viimane pool: ment, tüvi: menti, mis kahesilbiline on ja sellepärast siis ka muudetakse nagu teisedki kahesilbisid, nagu näit. jalg. Teine sõna: pabeross. Siin näitab juba o-hääli sõna kolmandas silbis, et meie sõna peame kaheks lahutama, sest o tohib jo, nagu teame, ainult esimeses silbis aset olla. Siit saame siis jällegi kahesilbise tüvi: rossi, mis nagu jalg muudetakse. Niisama saame kuuesilbisest Nebukadneetsari kolmesilbise: neetsari, mis nagu nädal deklioneeritakse.

Seega siis ei jää enam sõnu järele kui ainult kolm liiki: ühesilbisid, kahesilbisid ja kolmesilbisid. Ja selle järele on meil ka ainult kolm deklinatsiooni põhjuskuju. Enam ei või olla. — Ühesilbistest on ütelda, et nemad küll ka oma lõpud rõhuga silbi otsa võtavad, nagu kolmesilbisidki, aga et neil siiski palju oma iseäraldusi on, siis on parem neid kolmesilbistest lahus hoida.

Et asja ülevaatlikult nähtavaks teha, teeme tabeli. Tähendame konsonanti ristiga (X) ja vokaali nulliga (0), siis saame järgmised võimalikud tüvide mündid:

Ühesilb.	X o	X o o	se	maa
kahesilb.	X o X o	X o o X o	kala	heina
		X o X X o		jalga
		X o o X X o		suitsu
		X o o o		õue
kolmesilbisid	X o X o X o	X o o X o X o	nädala	vaagena
	X o X o X X o	X o X X o X o	isand	kindela
	X o X X o X X o	X o o X X o X o	kammitša	naaskel
	X o o X o X X o		põõningi	

Meie oleme iga liigi kaheks jäutanud, selle järel kas tüvi esimene silp kerge või raske on, s. o. kas temas ainult kerged hääled: lühikene vokaal ja selle järel ühekordne konsonant ette tuleb, või aga pikk vokaal ehk lühikese vokaali järel kaks konsonanti. See vahe tüvides teeb ka muutuses vahet. Nimetame üleüldisemad: 1. Raske tüvid on seest muudetavad, kerged mitte, ehk ainult seal, kus g-, b-, d-hääled ette tulevad. 2. Kahesilbised raskeid kautavad see-korras lõpuvokaali ära, kerged hoiavad tema alal: see jalg, aga: see kala. 3. Kolmesilbised kerged hoiavad tüvi teise vokaali ikka alal, raskeid kautavad tema teatud kordades ära. Ainult kui teise vokaali järel kaks konsonanti käib, jääb teine vokaal ka raske tüvis alale. Sellepärast oleme niisugused tüvid tabelis ka kergete alla asetanud, aga joonega ümber piiranud, et neid teistest lahuse hoida.

Nüüd teeme muudete ülevaateks teise tabeli.

	Ühesilbised		Kahesilbised		Kolmesilbised	
	kerged	rasked	kerged	rasked	kerged	rasked
Ühearv						
see-kord	se(see)	maa	kala	jalg	nädal	vaagen
selle-kord	se(see)	maa	kala	jala	nädala	vaagna
seda-kord	seda	maad	kala	jalga	nädalat	vaagnat
sinna-kord		maha	tuppa	jalga	kiriku	vaagna
	sesse	maasse	kalasse	jalasse	nädalasse	vaagnasse
Mitme arv						
nende-kord		maie		jalge	nädalate	vaagnate
		maade	kalade	jalgade		
neid-kord		maid	kalu	jalgu	nädalaid	vaagnaid
			kalasid	jalgasid		

Siin on tähele panna järgmist.

Ühesilbisid kergetid tüvesid ei ole nimesõnadest ega omadussõnadest olemas, vaid on ainult asesõnad ma, sa, ta ja see, mis, kes (tüvid: se, mi, ke). Praegune pikk ee see-sõna see- ja selle-korras on alles hilisel ajal sündinud.

See-kord on, nagu sest juba rääkisime, ilma otsa-lisatava lõputa, tävi ilmub selges kujus, aga kahesilbised rasked ja kõik kolmesilbised kautavad lõpuvokaali ära.

Seda-korra esialgne lõpp -da on igas liigis isemoodi kujunenud, aga mitte kogemata siin nõnda ja seal teisiti, vaid kindlat säädust mööda. Ühesilbistes kergetes jääb -da tervelt alale mitte kogemata, vaid sellepärast, et silp da niisuguses sõnakohas (esimese silbi lühikese vokaali järel) ikka alale jääb; ühesilbistes rasketes kaub da-lõpust a ära, mitte üksi siin, vaid kõigist da-silpidest niisugusel sõnakohal (esimese silbi pika vokaali järel); kahesilbistel kaub terve lõpp ära, sellepärast et iga da-silp niisugusel sõnakohal ära kaub. Näituseks kõrva panna võtame da-ga lõppevad see-korrad:

seda, keda, mida, nagu see sõda, sada (silp da jääb tervelt alale);
seda maad, puud (enne: maada, puuda), nagu see luud, enne luuda (lõpuvokaal kaub ära);
seda kala, jalga (enne: kalada, jalgada), nagu see hõbe < hõbeda, see valge < valgeda (terve silp kaub ära).

Teiseks näituseks olgu veel ajasõna infinitivi lõpp da, mis ka teise silbi järel ära kaub, aga esimese ja kolmanda järel alale jääb: tahan saada, kuulutada, aga tahan võtta, anda. Analogii ei ole täielik, sest et infinitivi da-lõpul esialgu veel üks konsonant otsas oli, mis nüüd Tallinna keeles täieste kadunud on. See lõpukonsonant on saada-kujus vokaali kadumast hoidnud ja on mõjunud, et teatavates sõnades d on ära kadunud: tahan müüa, nagu selle luua (enne müüda', luudan),

Nädalat-kuju kõrva ei tea teist sarnast kuju panna, kus da t-ks oleks saanud.

Sinna-korral on kaks sünnituseviisi: vana ja uus. Vana sünnituselõpp on esialgu sen. See sen kautab oma n-lõpu igal pool ära ja s-st saab ühesilbiste pika vokaali järel h, mille ees, nagu iga teise h ees, pikad vokaalid lühikeseks saavad: maasen — maasan — maahan — maha, nagu selle meesen — meehen — mehe.

Kahesilbistes rõhuta silbi järel kaub terve lõpp ära, nagu muidu ka niisugustel kordadel: jalgasen — jalgasan — jalgahan — jalgaan — jalga, just nõndasama kui kallasõna selle-korras: selle kaldasan — kaldahan — kaldaan — kalda.

Seda korda nõnda sünnitada oli paljust sõnadest selle poolest halb, et ta kuju poolest teiste kordadega ühte

langes. Kahesilbistes kergetes näituseks oleks neli ühekujulist tarvitusekorda saanud: see kala, selle kala, seda kala ja neljandaks veel: sinna kala. Et sest halvast järjest pääseda, on sinna-korda uut viisi sünnitama hakatud, sselõpuga. Kust see lõpp just võetud ja kuida ta saanud, see on raske seletada ja võib siin kõrvale jääda. Piame ainult meeles, et ta kahesilbistes kergetes ja kolmesilbistes võimule on pääsnud ja ka teistes sõnades võimalik ja vahest tarvilikgi on.

Nende-korras on vanapärased kujud ka kõrvale tõrutud ja ainult mõnes sõnas veel alale jäänud. Ühesilbistes saab esialgsest maiden-, puiden-, luiden-kujust maie, puie, luie (nagu: luudan — luua). Aga see vanapärane kuju on ainult neist kolmest sõnast tarvitata, muidu on de-lõpp üleüldiseks saanud: maade, puude, ööde j. n. e.

Et kahesilbistes de-lõpp uuemal ajal kõrvalt sisse on võetud, seda oleme juba ütelnud; liigipärane jalge, rinde tuleb ainult mõnest üksikust sõnast ette. Miks kolmesilbiste lõpp just te on (nädalate, vaagnate), ei oska praegu põhjendada. Aga piame meeles, et see nõnda on. Võrdluseks nimetame, et kolmesilbised ajasõnad murretes oma infinitivi da ka ta : ks muudavad: armastata, igatseta, kahaneta jne.

Neid-korras on õiged vanapärased kujud valitsemas, 1. ja 3. silbi järel d-ga, 2. silbi järel ilma d-ta: neid maid, nädalaid, vaagnaid, aga neid kalu, jalgu. See i, mis ühesilbistes ja kolmesilbistes d ees seisab, on mitmearvu märk, mitte tarvitusekorra lõpp. Pikk vokaal tema ees saab lühikeseks: maa — maid, puu — puid, nagu muidu ka keeles, näit.: mina saan — sain, toon — tõin. Aga kõigist ühe- ja kahesilbistest ei ole hästi võimalik seda vanapärast kuju sünnitada, sellepärast on sinna ka kolmesilbistelt laenatud lõpp sid appi võetud.

Kui on kahesilbiline sõna hobu ja tema kõrvas sellesama tähendusega kolmesilbiline hobune, ja kui me muudame, siis saame kahesilbisest: see hobu, selle hobu, seda hobu, need hobud, nende hobude, neid . . . ja kuida see nüüd oleks? Tuleks ka: neid hobu. Et aga kindlaste näidata, missugust tarvitusekorda mõeldakse, üeldakse selle asemel kolmesilbisest hobune-sõnast: neid hobusid (täielikumal kujul hobuseid, nagu nädalaid). Niisugustest kolmesilbistest ne-sõnadest on sid-lõpp oma alguse saanud. Ta on kolmesilbiste ne-sõnade korrapärane lõpp ja siit ühe- ja kahesilbistesse võetud, sest et sinna selget lõppu tarvis oli.

(Järgneb).

Maa-alused teed.

M. J. Eisen.

Igal pool meie kodumaal kõneldakse maa-alustest teedest, mis endisel ajal ühe koha teisega ühendanud ja sõja ajal kohalikkudele elanikkudele mahti annud kallaletungiva vaenlase käest ära pääseda. Madalamal, tasasemal maal, mõne korra isegi mägisel maal ei tea iga kihelkond küll enesel niisugust päästeteed olevat, küll aga mõnel muul kihelkonnal ehk lähemal vanaaegsel linnal. Linnade ja losside asunikud muretsesid rahva arvamise järele alati asukohast vaba väljapääsmise eest, enestele kindlate eluasemete valmistuse ajal ühtlasi maa-aluseid teesid tehes. Maa-alused teed langevad seega oma tekkimise poolest selle aja järku, millal meie lossa ja vanu linnu ehitati, seega umbes 1200. ja 1500. aasta vahele. Eesti maalinnadel ja linnamägedel puuduvad niisugused väljapääsmise-abinõud. Eesti maalinnad ja linnamäed tunnevad soosaarele ehituse puhul ainult sohu ehitatud salateesid, mis sagedasti täiesti vee ehk sookõntsa all. Linnadest ja lossidest algavaid maa-aluseid teesid arvab rahvas sakslaste, ehk kui mitte otsekohe sakslaste, siis ometi sakslaste käsul ehk tahtmisel ettevõtetud töödeks.

Olen maa-aluste teede nimekirja kokkuseadmise pärast ajalehtedes küll sellekohase üleskutse avaldanud, aga vähe teateid saanud. Alamal ülevaadet kodumaa maa-aluste teede kohta avaldades ei või julge küllalt olla, kas ses ülevaates mõni rahvasuus ehk tuttav tee ei puudu; puuduvast palun mulle teateid saata.

Harjumaa.

Tallinna Toompealt viib rahva teadmise järele maa-alune tee mere alt läbi Pirita kloostrisse. Kloostri õue peal olnud teel vanasti suured raudväravad ees; pärast aetud koht mullaga kinni, et uudishimulised sisse ei pääseks. (Esivanemate varandus, 2. trükk, lk. 23—26.) Teise arvamise järele ei alga maa-alune tee Toompealt, vaid Vene uulitsalt endise kloostri hoovist. Igatahes leitud sealt tee algus. Tee viis vist teisele poole linnamüüri. Mõned on sammu 50 seda teed käinud. Nüüd on sissemineku-koht kinni müüritud. (Amelung, Revels Alterthümer, lk. 23.) Pirita salatee langeb tingimata luulevalda; tõeasjaks jääb maa-alune käik kloostri valli taha, linnast välja. — Tallinna-Pirita maa-aluse tee tegemise loo rahvajutu järele on kirjanik A. v. Sternberg

1828 „Estonias“ avaldanud. See kuulub järgmiselt: Tallinnast mindi välja kloostrit asutama. Venelased tungisid asutajate kallale ja võtsid nad vangi. Eesti vanema poeg Udu nägi vangide hulgas nunnna — meeldiva Mehtildi, kelle ta pea vabaks laskis. Et noorelmehel võimata oli nägust neidu unustada, läks ta mõne sõbraga Mehtildi Tallinnast röövima, sattus aga ise vangi. Kuuldes, et Mehtild Pirita kloostriisse astunud, hakkas Udu vangitornist sinna maa-alust teed kaevama. Töö õnnestas, aga Mehtild ei põgenenud kloostrist ometi ära. Udust sai viimaks munk. Surres leidis ta haua Mehtildi haua kõrval. Viimse loo najal on A. Saali „Uudu ja Meeta“ tekkinud.

R a p l a M u u g a kiriku kohta jutustab rahvasuu, et mungad kiriku juurest maa-aluse tee kaevanud R a i k ü l a mõisa rohuaeda vanasse kirikusse. Seda teed mööda võisid mungad vaenlaste ilmumisel kergesti ära põgeneda. (Kirikute raamat, lk. 16—17.) Teise arvamise järele viis salatee K u u s i k u kloostrist R a i k ü l a mõisa. Teisendi järele algas maa-alune tee K u u s i k u kloostrist ja lõppes R a i k ü l a kloostriisse. (Jung, Muinasaja teadus III, lk. 106.) Neid teesid ei või olevateks tunnistada.

P a e k l o o s t r i s t teab rahvas salatee M a d i s e kiriku juure viivat. Tunnistused puuduvad.

K u i m e t s a mõisa rohuaiast teab rahvas rauduste takka tee algavat ja maa alt läbi K u i m e t s a n u n n a k l o o s t r i s s e viivat (Jung, Muinasaja teadus III, lk. 88). H a g e r i A d i l a mõisa põllust leidub kolme jala sügavune madalus; seal on salatee sissekäik, mis 6 versta taha H a g e r i kiriku juure viib (Jung, Muinasaja teadus III, lk. 97). Tingimata luule alusel, nagu palju muid.

Läänemaa.

H a a p s a l u kohta ei räägi rahvas ainult maa-alustest teedest, vaid neid leidub sealt tõesti. Enam kui 40 aasta eest olen ise natuke maad niisuguses käinud, kuid pimedus, umbne õhk ja muud takistused sundisid mind pea ümber pöörama. Maa-alune tee algab lossivalli nurgalt ja läheb valli alt lõuna poole edasi. Võlvid hoiavad valli maa-alusele teele langemast. Russwurmi teadete järele võis mõnekümne aasta eest seda teed 60 sammu edasi minna; siis takistas sisselangenud võlv edasipääsmist. Varemalt võidud aga seda teed mööda palju kaugemale tungida. (Das Schloss Hapsal, lk. 12.) Kindlasti pole teada, kas

lääne pool valli all samasugune võlvitud tee olnud, kuid võimalik igapidi. Rahva teadmise järele viis üks maa-alune tee mere alt läbi Uudemõisa, teine aga Kilsimõisa. Niihästi ühes kui teises puuduvad ometi väljatuleku koha jäljed. Teisendi järele ulatada tee Kilsu kaudu koguni Ridali kirikuni.

Lihula lossist teab rahvas maa-aluse tee umbes 4 versta kaugele Kloostrisse viivat. Peale vanade keldrite lossimäes pole ometi mingisugust õiget maa-alust teed leitud.

Vigala vanast lossist räägib rahvasuu niisama, et seal maa-alune tee 11 versta kaugele, 3 jõe alt läbi, praeguse Vigala mõisa juure viinud, teine aga läheda kiriku juure. Kirik ja loss seisid vanasti teineteise juures, nende vahel võis ehk maa-alune ühendus olla; aga sellestki puuduvad meie päivil mälestusemärgid. (Teised Kodused jutud, 52.)

Rahvas ütleb Paadremaa mõisa õue peremaja endise kloostri jäänused olevat. Sealst kloostrist viinud muiste maa-alune tee Paadremaa soo alt läbi Sadapaatri külasse, mis nüüd mõisa põllud on. Põllul kündes leitud 1860. aasta ümber maa-alune koobas: härg vajunud kündes maa alla. Koobas olnud võlvitud, alt lai, pealt kitsas, kuna kumm koobast katnud, umbes 7 jalga kõrge, tuletanud kummuli pandud kolu meele. (A. Reimanni teated Virtsust.) Oletada tuleb, et seal ainult mõni pelgu-urgas ehk aga ka kelder olemas võis olla.

Järvamaa.

Kehvaks tuleb Järvamaad maa-aluste teede poolest lugeda. Muidugi mõista, ei või tee Paides eneses puududa. Rahvajutu järele ulatab ta siit Mündi mõisa. Kui vaenlased vanasti linna ümber piirasid, toodi seda teed mööda ikka uut moonu linna, nii et aastane ümberpiiramine ei jaksanud linna sundida alla heitma, kuni viimaks üks vana naine ümberpiirajatele tee otsa Mündis kätte juhatas. (Esivanemate varandus, lk. 50.) Ka Mäo mõisa minna tee Paide lossist.

Teine maa-alune tee öeldakse Purdi mõisast endisesse lähedasse nunnakloostrisse läinud olevat. Praegune Purdi mõisa on ehitatud endise kloostri asemele. Mõisa alt leidub küll suuri vanu keldriruumisid, milleüksed nüüd kinni müüritud. Maa-aluse tee kohta puuduvad tõendused.

Järva-Madise kihelkonnas Kautla talu maa sees teab rahvas E. Pertmanni sõnumi järele veel ühe maa-aluse tee olevat, ei tea aga, kuhu see välja läheb. Igatähes ei leidu sealt mingisuguseid varemeid ega müüra. Vististi langeb kogu see maa-alune tee täiesti luulevalda.

Koeru kihelkond ei tahaks maa-aluste teede poolest teistest taha jääda. Rahvas ütleb seal küll niisuguse olevat, ei oska ometi kohta lähemalt ära määrata (J. Sõster Koerust).

Virumaa.

Narva kohta kõneleb rahvasuu, et vanasti jõe alt läbi maa-alune tee linna teisel kaldal seisva Ivangorodiga ühendanud. Selle valmistanud keegi rüütel Bärenhaupt (Karupea) oma kahe kannupoisiga maa alla kaevandusesse minnes salaja 10 aasta jooksul (Vahepalukesed, lk. 3—25). Võimata ometi ilma iseäralikkude abinõudeta Narva jõe alt teed läbi kaevata, mida mööda hiljemini rüütlid võisid Ivangorodi tungida.

Teise maa-aluse tee, mis umbes 3 versta pikk, teab rahvas Narvast Kulgu poole minevat.

Tõeasjaks jääb, et linnas eneses lühike maa-alune tee olemas. Viru ja Kiriku uulitsa nurgal seisis vanasti Narva superintendendi nüüd ammu ärahävitatud maja. Uue maja ehitusel leidis a. 1825 insener Pott selle maja alt lähemasse kirikusse vist katoliku-usu ajal tehtud teed (Hansen, Geschichte der Stadt Narva, lk. 19). Ka Narva vallide alt on lühemaid maa-aluseid käikusid leitud.

Rakvere elanikud jutustavad kolmest nende linnast väljaminevast maa-alusest teest. Üks tee õeldakse Rakvere lossist endisesse mungakloostriisse, teine sealt samast nunnakloostriisse läinud olevat, esimene umbes $\frac{1}{8}$ versta pikkune, teine lühem. A. Heraklidesse teadete järele leiti 1865 uut mõisat endise nunnakloostri asemele ehitades põrandast ühest kohast avaus, kust alla keldrisse pääsis, kus vanal ajal sündinud laste luid hulgakaupa nähti. Sealt alt keldrist viis tee lossi, kus rauduksed sisseminekut takistavad.

Aga veel kaugemale teab rahvas Rakverest maa-alused teed minevat: üks viivat Toolse lossi, teine Porukuni mõisa. Mõlemad teed lõhnavad liialt luule järele.

J. Sõsteri teadete järele olla Rakvere-Toolse vahelisele teele korra Eesti mässajad sisse aetud ja siis tee otsad kinni müüritud. Mässajad kõik surnud sinna nalga. Tee jaanudki kinni. Korra katsunud Rakvere nooredmehed

seda teed mööda edasi minna. Jõudnud raudukseni. See löödud puruks, mindud edasi. Natuke maad eespool olnud tee nii sisse vajunud, et enam pole edasi saadud. Teelt leitud mõned vanad asjad, aga ei teata enam, kuhu need viidud.

Porkunist ei lase rahvasuu maa-alust teed mööda mitte ainult Rakveresse minna, vaid ka Vao mõisa. Sissemineku-koht öeldakse mõisast mõnisada sammu lõuna pool tunda olevat. Igatahes niisama kahtlane kui Rakvere tee. Niipalju on kindel, et möödaläinud aastasaja keskpäigu kord mõisa õuel hobune koormaga maa alla vajus. Appiruttajad leidsid võlvitud keldriruumid eest, kuhu hulk tulest viga saanud vilja oli viidud. Mõisa omanik ei lasknud paremaid järeleuurimisi ette võtta, vaid käskis koha hoolsalt umbe ajada. (Stavenhagen, Album Estländischer Ansichten, Borkholm, lk. 8).

Vao mõisast öeldakse peale selle maa alt tee veel Kilsis läbi minevat. Kilsis teab rahvasuu muiste mungakloostri olnud olevat. Tõeks jääb niipalju, et Kilsis mõisa ümberehitusel mõisa alt suured keldriruumid leitud, mõned inimeste luudegagi. Rahvajutu järele olnud mõned luud klambritega müüride külge kinni pandud.

Emajõe maakond.

Vana Tartu maitseb kaugemalgi kuulsust oma maa-aluste teede poolest. Mungad teinud rahvajutu järele maa-aluse tee linnast Kärkna kloostri; seda mööda käinud ühe kloostri mungad alati teise kloostri munke salaja vaatamas. Tee algust linnast ei osata selgemini ära määrata. Teine tee jälle läinud Doome mäelt vagade isade kloostrist Emajõe alt läbi Katarina kloostri nunnade juure Arukülasse (Inland 1844, nr. 41). Teisendi järele viis maa-alune tee linnast Arukülasse välja. Tee läinud Laia uulitsa kõrvalt läbi. Laia uulitsa maja nr. 1. alalt leitud hiljuti veel maa-aluseid võlvisid. Need võlvid tulevad vististi vanade keldrite võlvideks arvata. Tingimata langeb Emajõe alt läbi viiv tee luulevalda. Kloostrist võis tee küll salajaks välja pääsmiseks kuhugi viia, aga võimata, et mungad ehk selleaegsed ehitajad Emajõe alla jaksasid tunneli valmistada. Tõendatakse, et Doome mäe ühest küljest teise külge tõesti maa-alune käik ulatada.

Edasi räägitakse Raadimõisast Arukülasse minevast maa-alusest teest. Aruküla labirindile lõppu otsides luuletati see Raadimõisa. Raadimõisal puudus nii-

sugune tähtsus, et sealt oleks maa-alust teed hakatud Arukülasse kaevama. Aruküla labirindi võime ennemini pelgupaikade ja koobaste hulka kui maa-aluste teede sekka arvata, niisama ka Ahja Taevaskoja ja Lääniste käigud mägedes.

Rõngu ja Kirumpää vanad lossid ei võinud rahva arvamise järele muidugi ilma maa-aluste teedeta korda saada. Ometi ei võidud mulle teatada, kuhu need teed nimetatud lossist välja viisid. Kavilda lossi kohta nimetatakse, tee viinud sealt metsa välja. Rannu lossil tohib niisama vähe salatee puududa. Rannu lossi kohta kõneldakse, et tema omanik seda teed mööda ilma nägemata ära pääsnud, kui korra Rõngu lossi omanik lossi tulnud ümber piirama ja lossi väge vangi võtma. Rannu maa-alune tee viinud kuhugi Võrtsjärve ääre välja. Kindel on niipalju, et lossi ligidal suured maa-alused keldrisarnased ruumid Rannus olemas.

Viljandimaa.

Viljandi lossist teab rahvasuu maa-aluse tee Valuoja punasest liivakivist kaldasse välja minevat. P. Lensini teadmise järele leidnud kaupmees A. Verneke töömehed, 1875. aasta ümber lossimäkke kunstlikku koobast kaevates, selle salatee üles, mis aga hiljemini jälle osalt kinni vajunud. Teisendi järele läinud salatee järve alt läbi teisele kaldale kolme talujuure. Iseäralikka kindlaid tunnistusi Viljandi lossi maa-aluse teede kohta pole mulle silma puutunud. Sellega ei taha ma ometi lühikese salatee võimalust salata.

Põltsamaa lossist läheb rahva teadmise järele maa-alune tee poole versta kaugusele Kuninga mõisa. See olla veel peaaegu terve. Kui seda teed ka pikaks ei või oletada, äratub ometi kahtlust, kas pehme maa sees nii pikk tee võib maa all püsida.

Iselugu on Helme lossiga, mis liivakivi-mäele ehitatud. See mägi on maa-aluseid käikusid täis, mis umbes veerand versta pikkused. Praegu on teed mõnes kohas umbe vajunud, aga aasta 35 eest olid nad veel heas korras. P. Lensin teatab, kudas ta 1880 oma perekonnaga seda teed mööda maa alt läbi käinud. „Me astusime maa-alusesse käiku. Kui me küünlatule valgusel edasi sammusime, jõudsime viimati nõnda-ütelda keskkoha, kust kaks teeharu leidsime; head kätt üteldi lossi välja minevat, kus tee juba kinni üteldi olevat. Meie võtsime omale vassaku käigu ja sammusime maa all edasi. Astusime tasa ühes

tulega edasi oma vassakut käiku ja siis tulime jälle natuke lõuna pool sellesama jõe kaldale välja.“ Rahvas teab veel, üks tee ots minna õpetaja-, teine kõstrimaja juure välja. Kindlaks jääb igapidi, et tee lossimäest algab ja lossimäes lõpeb. Luule aga ei taha nii lühikese teega leppida, vaid ulatab tee otsa koguni Saaremaaale välja, siis muidugi mere alt läbi. Luule võidab seega meie aja insenerid, kes veel sarnase tunneliga pole saanud hakkama.

Rahvasuu ütleb ka Koorküla mõisa juures mäees maa-alused koopad ja käigud olevat (Jung, Muinasaja teadus, lk. 150).

Tarvastus teab rahvasuu niisama mitu maa-alust teed olevat. Üks tee minna lossi varemete alt kiriku alla, teine tulla Mikatsi talu kohal jõe kõrgest kaldast välja. Vana-Suislepa mõisa põllust minna 3 jala laiune auk 5 sülda sügavasse maa alla; põhjast aga alata 8 jalga kõrge, 6 jalga lai maa-alune tee, mille väljamineku-koht tundmata (Jung, Muinasaja teadus II, lk. 170—171). Suislepa tee igatahes luule loodud; Tarvastu teel võib ehk natukene alust all olla.

Koduorust, Paistu kihelkonnas, leidub liivakivi-mägedest mõndagi maa-alust teed, mille sissekäigud meie päivil ometi kinni vajunud. Vanasti olnud sissekäik Koduoru hommikupoelses jaos ja väljakäik umbes verst eemal Sabaku talu ligidal. Maa-alusel teel olnud mõnes kohas koopad. Ühes koopas öeldakse kolm elamiskammert olevat. P. Lensin ütleb enese 1851 tüki maad seda maa-alust teed käinud olevat. Koduoru maa-alused teed ja koopad langevad igapidi juba sõjaaegiste pelgupaikade hulka. (Järgneb.)

Esimene kümme aastat uue „Vanemuise“ teatrielus.

Meie pühitsesime 13. aug. s. a. tähtsat sündmust meie noores kulturaelus. „Vanemuise“ uus teater oli 10 aastat vanaks saanud. See oli silmapilk, mida maksis meele tuletada, see oli sündmus, mille puhul meie silma heitsime tehtud töö peale esimese 10 aasta jooksul meie esimeses kunstinõuetele vastavas teatrihoones.

Oli asja ja ka põhjust seda teha.

10 aastat tööd „Vanemuise“ teatris oli meid õpetanud aru saama, mis tähendab õieti teater, oli meid hoogsa sammuga viinud ajajärku, mis silmanähtavalt lahutab meid sellest, mis enne uut „Vanemuist“ meil oli.

Suur töö on see, mis 13. aug. 1906 kuni 13. aug. 1916 uue „Vanemuise“ ruumides tehtud.

„Vanemuise“ uue teatri- ja kontserdihoone avamise pidusöögil tõstis A. Kapp klaasi Jaan Tõnissoni terviseks, kes uue uhke hoone „maa seest välja kiskunud“. Mürisev ühemeelne kiiduavaldus ei lasknud kõnelejat oma tervituse sõnu lõpetada.

Maja oli tõepoolest „maa seest välja kistud“. See oli julge samm, mille juures nii paljud kaheldes pead raputasid.

Mitte vähemat julgust ei nõudnud uue aluse loomine senisele Eesti teatrile, niipalju kui seda sõna vana „Vanemuise“ kohta võib tarvitada. Ka see sündis. Esimene teatrihoone tõi meile ka esimese näiteseltskonna, uus teatrihoone sünnitas meile ka uue teatri.

Meie esimese näiteseltskonna, meie teatri loojaks oli Karl Menning. Kütüarnukkidega tegi see mees omale teed, halastamata lõhkus ta maha eest, mis vana ja kõdunenud, hoole ja asjatundmisega hakkas ta ehitama ja looma seda, mida nimetada võib sõnadega: Eesti teater.

Mees kõrgema haridusega, ilmakirjanduse põhjalik tundja, jätab armastusest teatri vastu maha elukutse, mille vastu ta ennast pikkade aastate jooksul valmistanud. Jätab maha sooja pesa ja läheb Euroopa paremasse teatrisse, et sealt kahe aasta pärast kodumaal rasket ja tänamata ülesannet oma peale võtta. K. Menning tegi seda ja on pärastise tööga oma nime meie kulturaloo-raamatusse kirjutanud.

Ja nüüd, kus meie „Vanemuise“ uue teatri 10-aastast kestust võisime pühitseda, on meie silmade ees K. Menningi töövili. Meie võime kõnelda oma teatrist. Järgnevad read kõnelgu meie teatri sündimisest ja esimestest eluaastatest.

Kui aga see nii kerge oleks? Aeg, mis Ibsenit „Jeenoveevast“ lahutab, ei ole nii pikk, kuid „Jeenoveevast“ Ibsenini on siiski tükk maad. Ja see maa oli lühikese ajaga ära käidud.

Meie mäletame väga hästi veel neid sajatusi, seda sõimu, mis Menningule tema tegevuse esimestel kuudel ja aastatel kaela sadas. Paljuke oli neid, kes temale kaasa tundsid, kes temast aru saada tahtsid? Pühaduse teotusena paistis Menningu hoolimata lõhkumine selle kallal,

mis meil seni olnud. Publikum pidas seda oma narrimiseks, kui näitelaval rutemini räägiti, kui ta seda seni kuulma oli harjunud, kui seljaga näitelavalt publikumi poole pöörati jne. Ka ei võinud need, kes seni kirjude laulumängudega harjunud, kuidagi ära seedida neid uusi töösid, mida „Vanemuise“ uult näitelavalt neile hakati pakkuma, sellest hoolimata, et K. Menning „Vanemuise“ repertuaari Euroopa paremate teatrite eeskujul kokku seadis.

Kuid see oli asja väline külg. Publikum võis ju varsti järele tulla, uus näitelava oleks varsti „moodi“ võinud minna, suur hulk oleks varsti võinud uue „Vanemuise“ poolehoidjaks saada — lihtsalt sellepärast, et see midagi „ uut“ oli. Tuleb ju algajate rahvaste juures harilikult ikka ette, et sellele, kes mingisugusel põllul teistest pea jagu kõrgemal, kes veel „üle piiri tarkust toomas“ käinud, pimesi järele minnakse.

„Vanemuise“ ei olnud see nii ja ei võinudki olla. Seal algas võitlus, kibe võitlus, visa ja järjekindel püüdmine kõrgema ideaali poole. Maja oli maa seest välja kistud, see aga, mis selle maja tõsiseks kunstihooneks pidi tegema, tuli alles istutada ja kasvatada. Eesti näitekunst tuli sõna kõige otsekohesemas mõttes luua. Ülesanne raskem ja vististi rohkem julgust nõudev, kui maja ehitamine.

13. aug. 1906. a. kanti A. Kitzbergi „Tuulte pöörises“ esimest korda ette. See oli ühtlasi ka „Vanemuise“ uue teatri avamine.

„Tuulte pöörises“ ettekanne näitas, kuidas „Vanemuise“ uus teater tahab töötada, pärastine repertuaari, mida ta meile kavatseb pakkuda.

Esimese näidendi ettekandmise jaoks oli K. Menning oma ümber salgakese noori intelligent jõudusid kogunud, kellel mitte niipalju näitelavalist vilumist ja vahest ka andi ei olnud, kui tahtmist Menningu nõudmistest aru saada. Suurem osa neist jäi „Vanemuise“ uuteks näitlejateks. Ja just need ongi Menningut aidanud teoks teha seda, mida ta Eesti näitelava loomiseks tarviliseks pidas. Kas eelharidus näitlejal tarvilik on või mitte, või jätkub ainult andest, selle üle ei ole vähe vaieldud, kuid sel korral oli igatahes hea ja tarvilik, et Menningul kaastöölised olid, kes temast vähemalt püüdsid ja suutsid aru saada. „Vanemuise“ esimeses näiteseltskonnas sai A. Simm Menningu paremaks käeks ja tublimaks toeks, kes oma suure kohusetunde ja tööarmastusega ja peale selle kui anderikas

dramaatiline jõud „Vanemuise“ käsvamisele mõjuvalt kaasa on aidanud.

„Tuulte pöörises“ nägime esimest korda Eesti näitelaval näitelavalist koosmängu. Paar kuud oli hoolega harjutusi peetud, tekst kindlalt kätte harjutatud, ka iga liigutus, iga samm. Menning võttis oma näiteseltskonna kui tüki toorest savi, mida ta hakkas vormima ja voolima. Näitelava sisseseade oli eriliselt selle jaoks lastud valmistada. Nii pakkus esimene etendus „Vanemuise“ näitelaval ühise kogupildi, ettekannet oli viimaste peensusteni välja töötatud. Kõneldi imestusega proovide hulgast, mis enne ettekannet tehtud.

Oli aga juubelivaimustus möödunud, algas uuele teatrile tugev vastuvool. Jäi muidugi ka salgakene poolehoidjaid; isegi osa ajakirjandust oli „Vanemuise“ vastu sõbralik. Kuid salata ei saa, et seda paljudki ainult mingi kohusetunde pärast olid, kuna teised jälle sellepärast vaikides näo tegid, et nad uut sihti, uusi sündmusi meie teatris heaks kiitsid, et vastu vaielda ei suutnud. K. Menning oli seks õige laialiste teadmistega, oli liiga põhjalik tundja oma tööpõllul, et teda hõlpus oleks olnud „surnuks“ vaielda.

Menningu töötamiseviis tõi kõige pealt näitlejatele palju äratust ja õpetust. Tema kirjanduslised ülevaated uue näidendi esimestel proovidel, tema selgitavad näpunäited, asjalikud arvustamised aitasid näitlejate kirjandusliku maitse arendamiseks palju kaasa. Tema hea eeskava aitas omalt poolt publikumi kasvatada, kellele võimalus avanes ilmakirjanduse paremate näidenditega ennast tutvustada ja neid niisuguses ettekandes näha, mis selles peituvat vaimuga kokkukõlas püüdis seista.

Menning oli ensemblemängu poolehoidja. Ta ei uskunud, et eestlastel näitleja-andi on, nagu ta seda kord alguses ka lausa tunnistas. Ta tõi näidendi näitelavale nii, nagu tema sellest omale pildi oli loonud, ja painutas selle juures näitlejad selle raami sisse, mis ta omale valmis oli teinud. Näitleja ise oli tema silmas ikkagi rohkem tooreks materjaliks, kui loovaks isikuks. Peame nüüd sellepärast Menningule, kes suured nõudmised ette pani niihästi enesele kui ka nendele, kes tema all töötasid, etteheiteid tegema? Oleks Menningul teistsugune materjal olnud, vahest oleks ta teisiti töötanud. Kahtlemata oli tal aga ainukeseks püüdeks meie näitelava tõsiselt uueks luua, mille heaks ta oma laialised teadmised ja armastuse Eesti näitelava vastu rakkesse pani.

„Vanemuise“ teater oli augustist 1906 maini 1907 töötanud, esimene teatri-hooaeg oli möödas, esimene teejark ära käidud. „Oleme nii mõndagi ära elanud — ja mitte ikka niisugusid asju, mis rõõmustasid, vaid palju paha ja raskust, oleme nii mõnegi lootuse hauda kannud ja nii mõnigi aade on käes pudenenud.“

10 esimese kuu jooksul oli „Vanemuise“ uus teater 39 etendust toime pannud ja 20 näidendit ette kannud. 37 etendusel, mis hinnalised olid, käis ühtekokku 14.439 inimest, seega igal etendusel läbisegi 390 inimest. Need olid igatahes arvud, mis meil seni Tartus tundmata olid. Need arvud kõnelsid uuest ajajärgust Eesti kunstielus.

Esimesel hooajal ettekantud näidendid olid kaks algupärased — „Tuulte pöörises“ ja „Kaval Ants ja Vanapagan“, mõlemad Kitzbergi omad. Ilmakirjandusest kanti — nimetan tähtsamad — näitelaval ette Björnsoni, Anzengruberi, Freytagi, Schönherri, Otto Ernsti, Max Halbe, Dreyeri, Langmanni töid. Freytagi „Ajakirjanikkude“ ettekannet nimetati arvustuses juba näitelavaliseks sündmuseks.

„Vanemuise“ teatrile heideti esimesel ajal nii mõneltki poolt ette, et ta liiga palju tõsiseid asju etendavat, mis publikumile igavad olla ja tema teatrist eemale peletavat. Esimese hooaja aruanne näitab aga, et 39 etendusest ainult 12 korral kurb- ja vaatamängusid ette on kantud.

Esimene teejark oli „Vanemuise“ teatril selja taga, esimesest tuleproovist läbi käidud. 1907. a. sügisel algas töö senistel radadel.

Oma teisel tegevuseaastal asus „Vanemuise“ teater ikka suuremate ülesannete kallale. 19. aug. 1907. a. kanti esimest korda ette Heijermans'i suur töö „Lootus õnnistuse peale“, mille ettekande kogumõju arvustaja „suurepäraliseks“ nimetab, ja 16. dets. 1907. a. oli võimalik esimest korda Henrik Ibseni meie näitelaval näha, kus tema näitemäng „Seltskonna toed“ ette kanti. K. Menning oli Henrik Ibseni omale nagu teesihiks määranud, kuhu poole ta näiteseltskonnaga hakkas püüdma; Ibseni tööd pidid tuleprooviks saama „Vanemuise“ näiteseltskonnale. Esimesel Ibseni etendusel käis aga ainult 228 inimest, kuna õhtu sissetulek 93 r. 45 k. oli, nädala pärast aga kordamisel koguni 144 inimest. — kõige väiksem arv teatri teisel hooajal!

Meie olime küll „Jeenoveevast“ Ibsenini jõudnud, kuid nende arv, kes sinna kaasa tulid, oli liiga väike. Kes olid need kaasaminejad?

Kui „Vanemuise“ teatri aruandeid üksikute aastate kaupa vaadata, siis on näha, et osavõtjate arv on kasvanud, kuigi visalt. Kes aga need 10 aastat „Vanemuises“ on liikunud, peab tunnistama, et publikumi kokkuseade on muutunud. Teatrist pea täitsa eemale jäänud on Eesti kodanik. Ta käis alguses uudishimu pärast; kui see kustutatud oli, ei tunnud ta teatri järele kuigi suurt tarvidust. Jumal temaga! Tõsine teater ei ole temaga kunagi palju rehkendanud.

Leigeks teatri vastu jäi kaunis ruttu Eesti diplomeeritud haritlane. See on juba tõsisem küsimus. Ligemalt vaadates ei ole aga selle juures palju imestada. Tartu haritlastele ei saa ette heita leigust üleüldiste asjade vastu. Ei, just vastuoksaks. Just Tartus on palju algatust ja sellega ühtlasi palju rühmamist, palju higest nõretavat tööd, mida kullaga ei tasuta. Selle juures on aga üks osa Tartu haritlasi liiga laiale kistud, liiga lõhki käristatud, et neil veel palju mahti oleks kirjanduse ja kunsti vastu huvitust tunda. Kellel aga see võimalik oleks, neist on osa leivamuredele andunud, osa ülikoolist õige õhukese kirjandusliku „bagaashi“ kaasa toonud. Käiakse ju esietendustel, mis ka mujalpool sagedasti seltskondlikuks paraadiks on kujunenud. Tunnistama aga peab, et meie intelligentsil tõsist huvitust teatri vastu veel vähe on.

Kes aga soe teatri poolehoidja on, see on meie noorsugu. „Vanemuine“ hakkas juba esimestel tegevuseaastatel noortsugu teatri tõmbama, selleks temale hõlpsamat võimalust pakkudes. Ja noorus tuli, tuli hea meelega ja suurel arvul. Seda veel tänapäevani ikka kasvava huviga. Kui meie „Vanemuise“ teatrist muud midagi head ütelda ei tea, siis vähemalt seda, et ta meie nooresoo kasvatamises, tema kirjandusliku maitse arendamises suure töö on teinud ja seda tulevikuski tahab teha.

Missugune on see kirjanduslik materjaal, mis „Vanemuine“ meile 10 esimese aasta jooksul näitelavalt on pakkunud?

Näitemängu-materjaali on „Vanemuine“ 10 aasta jooksul kogunud 75 draamat, 67 lustmängu, 11 laulumängu ja 16 lastetükki, peale selle ühejärgulisi — 14 draamat, 57 lustmängu ja 18 laulumängu. Ette on kantud Tartus: draamasid 306 etendusel, lustmängusid 313 et., laulumängusid 91 etendusel, lastetükka 51 et. ja sega-eeskavaga 62 etend.; ringreisil on 172 korda draamat ja 127 korda lustmängu etendatud.

Eesti algupärastest töödest on näitelava-kogus olemas 26 suuremat näidendit ja 9 ühejärgulist. Mängitud on Tartus Eesti algupäraseid töösid 130 korda (üle 15%) ja ringreisil 79 korda (27%).

See on „Vanemuise“ näitelava-materjaal arvudes. Kui aga nende arvude sisu vaadata, siis selgub, kui suureks juhtivaks jõuks ja teenäitajaks ilmakirjanduse põllul, mitte vähem, vahest aga veel rohkem meie algupärase kirjanduse alal „Vanemuise“ näitelava meil seni on olnud.

Ei ole tarvis siinkohal „Vanemuise“ teatri 10 aasta repertuaari üksikasjaliselt üles lugema hakata. See, kellel kübetki huvi meie teatri vastu olnud, teab vähemalt peajoonetes, mis „Vanemuine“ oma näitelavalt seni on pakunud. Eespool olid nimetatud tähtsamad kirjanikud, kelle tööd „Vanemuise“ näitelaval esimesel hooajal ette on kantud. Need nimed näitavad, missuguse sihi uus teater omale oli võtnud, missuguses vaimus ta töötama oli hakanud: pakkuda seda, mis ilus, puhas ja hea, pakkuda hoolimata kõigest publikumi vastuseisemisest, hoolimata isegi vaenuavaldustest.

Meie võime vaielda selle üle, kas see repertuaar ühekülgne oli või mitte, võime nuriseda ettekande viisi üle — iseäranis meie algupäraste näidendite asjus —, kuid tõeasjaks jääb, et „Vanemuise“ teater 10 aasta jooksul meie peale harivalt ja kasvatavalt on mõjunud. Ta on veel keskkohaks olnud, kus meie algupärane näitekirjandus hoogu on saanud. Ta ei ole küll kirjanikka maa seest välja kiskunud, kuid mitte vähe ei ole „Vanemuise“ näitelava meie algupäraste näidendite väljatöötamises kaastegev olnud. „Vanemuine“ on, kui nii ütelda tohib, tsensoriks olnud, mitte aga seks, et ainult maha tõmmata, vaid seks, et ehitada.

Uue „Vanemuise“ esimese aastakümne kestusel on A. Kitzberg ja Chr. Rutoff oma paremad tööd meile annud, on O. Luts meile esimesed naljamängud kirjutanud. „Tuulte pöörises“, „Libahunt“, „Kaukajumal“, „Kivi“, „Paunvere“, „Kapsapea“, „Ärimehed“, „Pärijad“ — üks ole need tööd, millega meie juba uhkustame, üks ole need tööd, millest osa seni juba ka teiste rahvaste näitelavadel ette kantud? Olgu veel iseäraldi nimetatud E. Wilde „Tabamata ime“ ja „Pisuhänd“.

Kaheksa-aastase töötamise järele lahkus K. Menning „Vanemuise“ näitejuhi kohalt. Tema ehitatud aluspõhi on aga alale jäänud. Isegi mõista, et aja jooksul ka meie „Vanemuise“ teater muutusi läbi elab, edeneb ja veelgi

kasvab. Tuleb lahkuda vahest ka nii mõnestki senisest põhjusemõttest, kuid seda peame siiski tunnistama, et sihtjooned, nagu nad alguses tõmmati, õiged on olnud. Meie kulturahoone ehitamiseks on „Vanemuine“ rohkem tööd teinud, kui seda loota juleti.

Selle töö austamiseks olgu „Eesti Kirjanduses“ pühendatud need read võhiku poolt, kellel isiklikult palju põhjust on uuele „Vanemuisele“ tänuvõlglane olla.

H. Rebane.

Kirjandusline ülevaade.

Suomen suvun uskonnot I. Suomalaisten runojen uskonto. Kirjoittanut Kaarle Krohn. Soome Kirjanduseseltsi kuluga Helsingis 1916. 360 lhk. Hind 9 marka.

Kuues osas kavatsatud Soome sugu mütoloogia ilmunud osadele on nüüd viimaks esimenegi osa teejuhatajaks astunud, professor K. Krohni „Soome rahvalaulude usund“. Juba selle esimese osa nimekiri üllatab natuke: kuna kogu teos Soome sugu usundist (religioonist) töötab kõnelda, piirab käesolev töö oma ülesande kitsamatesse raamide, ainult Soome rahvalaulude usundit käsitada lubades. Hakkasin siis Soome usundit otsima, nii kaugelt kui see rahvalauludes esineb. Oma rõõmuks leidsin ometi, et autor üle kitsalt ettemääratud piiride astub, ennast mitte ainult rahvalaulude peale toetades, vaid ka muid mütoloogilisi aineid harutusele võttes. Oma teosele nimeks andes „Soome rahvalaulude usund“, näikse autor sellest põhjusemõttest välja läinud olevat, et see nimi teosele rahvalaulude väga sageda käsitamise pärast kõige kohasem, selle peale vaatamata, et ta muude osade nimedega ristiriidu astub.

Esivanemate usundi kohta valitses varem ajal sagedasti väär arvamine. Ühed vaatasid põlates ta peale alla, teised jälle püüdsid teda nagu kuninglikule aujärjele tõsta, oletades, et selles tõesti tükk kuldse aja mälestust peitub. Kaine pilguga mütoloogia-uurija, siin prof. K. Krohn, katsub kuldsest kesktest tarvilikult lugu pidades muistse usundi tõsisest väärtust kätte näidata, ühtlasi päralt päästa, missugusena Soome usund muistsel ajal esinenud. Kuna alguses kogu Soome sugu vist ühisest usundi allikast ammutas, muutus lugu suguharude lahkuminemisel, omastest eemale rändamisel. Ümbrus, uued olud surusid ikka enam oma pitsari Soome sugu esialgse usundi peale; võõras mõju avaldas ennast igal pool ümbruse järele rahva usulistest vaadetest; esialgne ühine usund moonduks uut elukohtadel mitmekesiseks.

Vanemad mütoloogilised kompendiumid, mitte ainult M. A. Castréni „Finnische Mythologie“, vaid muude rahvastegi sellekohased teosed käsitlevad oma aineid nii-ütelda teotsentriilselt. Autorid panevad jumalad

oma harutamise aluseks. Viimasel ajal püütakse uuele käsitamiseviisile teed rajada. Saksamaal põhjendas peale muude J. Lippert mütoloogia „ahnenkultusele“. Seesama teooria leidis mõne aja eest enesele Soomeski rohkesti poolehoidjaid. Ligi paarikümne aasta eest katsus Dr. M. Varonen oma põhjaneva teosega „Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla“ seda teooriat Soomes kodustada, tunnustusi tuues, et isegi kõik meie tähtpäevad esialgselt surnute austamise päevadeks tulevad lugeda. Sellesamale seisukohale asub nüüd prof. K. Krohn oma mütoloogiaga. Surnute austamine, ahnenkultus, saab nagu teljeks, mille ümber kogu süsteem liigub; see esineb nagu tuletorn, mille valgusejooned kõike ümbrust selgitavad, sest prof. K. Krohni ja teiste uurijate tõenduse järele on see usundi viis ühine kogu Soome sugu ja muilegi rahvastele, ilma et siinjuures hiinlasi meele tuletataks, kes, nagu tuttav, agarad sama põhjasmõtte poolehoidjad. Igapidi võib ütelda, et Soome sugu Moosese neljanda käsu aadet nagu täiusetipuni tahaks viia; kuna Mooses vanemate austamise peale nende eluajal rõhku pani, määrab Soome sugu usund neile austamist pärast surma veel suuremal määral osaks.

Kuna surnutekultus nagu punane nöör prof. K. Krohni teosest läbi jookseb ja ta selle oma harutustele aluseks paneb, ei alga ta oma teost ometi surnutega, vaid shamanismusega, tarkadega, tähendades, et usk nõia nagu vahemehe sisse hingemaailma vahel mitte ainult põhjarahvaste tundemärgina ei ilmu, vaid on ühine peaaegu kogu maailma rahvaste algupärastes usundites. Nimi „nõid“ jälle on ühine hulgal Soome sugu rahvastel, nagu: eestlastel, soomlastel, laplastel, isegi vogulastel. Nõid, tark peab ühendust vaimumaailmaga, tark teab, keda vaimudest tuleb lepitada ja kuidas lepitada. Lapi targad langesid lovesse, ühendust otsides vaimumaailmaga; Eesti tarkadest tähendab uurija, et need niisugusel puhul tuulispaskana läinud lendama. Pean siia juure lisama: mitte ainult tuulispaskana, vaid Eesti rahva arvamisesse kipub totemismuski vägisi tükkima. Eesti targa hing lahkub kehast tihti liblika, mesilase, parmu ehk muu väikse lendava olevuse näol, vaimumaailma rutates teateid nõudma; keha lamab seni nagu surnukeha maas kui hing jälle tagasi tuleb. — Teine viis teadmata teada saada oli arba heitmine meil kui soomlastel. Kolmas jälle vee ehk viina vaatamine. Vee vaatamise kohta ei ole ma eestlastelt jälgi leidnud, seda rohkem aga viina vaatamise kohta. Sellega ei taha ma salata, et eestlased enne viina tundmist vett vaadanud. Nagu näha, tungib Eestis vesi viina enese eest tuleviku kuu lutuse vahendina täiesti kõrvale, hüdro-manteiast tekkis oinomanteia. Palju tähtsamad abinõud on Soome targa käes sõnad, nõiasõnad; Eesti tark ei ulata nendega kaugelt Soome kaimule järele. Jah, siin esineb Eesti tark õieti Soome targa õpipoissina. Kui ka Soomes nõiasõnad osalt võõra mõju all on tekkinud, oskasid Soome targad neisse nagu oma hinge istutada, neid peaaegu iga juhtumise jaoks septseda. Soomest laenasid Eesti targad neid nõiasõnu; ses tükis võime autoriga täiesti ühineda.

Nõia, targa tegevus seisab iseäranis lähedas ühenduses surnutega.

Mana majarahvast arvasid esivanemad kõige pealt tarvis olevat austada; neist rippus elusate inimeste õnn ja õnnetus. Vähe meeletuletatud surnud maksid järelejääjatele hooletust kurjasti kätte, hakkasid kas kodu käima ehk muul viisil kurja tegema. Hädaohtude eemalehoidmiseks austati neid, lepitati ohvritega. Nagu tuttav, tuletatakse hingede ajal meele kogu kuu surnuid, aga ka muul puhul. Soomlased tunnevad veel mõnda iseäralikku hingedekultuse-päeva. Nagu näha, ei pane prof. K. Krohn kõigi M. Varose ülesloetud hingede austamise tähtpäevade peale rõhku.

Surnutest pöörab autor tähelepanemise Kalmu, Tuonela, Manala, surnuaia väe ja haldja poole, kes kõik enam-vähem meilgi tuttavad. Vähem tuttav on meie pool soomlaste arvamine, et kes esimesena kuhugi kohta suri, selle hing selle koha haldjaks sai.

Animismus kergitab meie mütoloogias tihti valitsusekeppi. Mõne korra juhatavad märgid koguni fetishismuse juure, näituseks Ingeris. Aga Eestiski ei puudu jäljed täiesti. Maa-, metsa- ja veehaldjad seab autor muidugi surnutega jälle ühendusesse; nende algupära tuleb surnute hingedest otsida, Eesti metshaldjas esineb kirjelduses liig kahvatuna; ta juured tungivad meie pinnal õieti sügavasse ja ta laseb rahvasuus enesest paljugi pajatada. Kahjuks jääb see Soome lugejate eest varjule.

Soome müütiline maailm kubiseb mõnesugustest vaimudest. Nende algupära tuletab prof. K. Krohn juba enne tuttavast allikast meele.

Surnute hingest pärib isegi tont enesele elu. Kuidas lugu kratiga, s. o. ta sünniga, hingega on, ei selgu küllalt. Eesti rahva arvamise järele peaks kratt vähemalt surnutest lahutatud olema.

Totemismusele, nimelt karukultusele pühendab prof. K. Krohn rohkesti ruumi. Oma jagu totemismust leiame Eestistki. Karukultuse kohta pole mulle vähemalt jälgi silma puutunud. Soomes selle vastu sünnitas karukultus aja jooksul iseäralise laulurühma. Leegioni laulutsitaadiga seletatakse Soome karukultust. Kuid hoolimata neist kõigist tunned ikka nagu midagi veel puuduvat. Esitatud laialdased harutused ei jaksa kõiki asjasse puutuvaid küsimusi selgitada. Mets ei taha puude pärast ikka hästi silma paista.

Pühade meeste ja naisterahvaste austamisest on Soomes rohkesti jälgi järele jäänud. Maarjasse puutuvaid laulutsitaatisid kuhjatakse helde käega kokku. Maarja tegevusepiir laiendab ennast käsitamises õieti rohkesti. Maarja astub ametisse tihti sealgi, kus ta nime sugugi ei nimetata. Näituseks peavad isegi Päivätär ja Kuutar Maarjat tähendama, muudest rääkimata. Minu meelest näib liig julge olevat nii laialist Maarja tegevust otsida, Maarjat sinnagi panna, kuhu nimedega mitte kokkuhoidvad rahvalaulud teda ei paiguta. Prof. K. Krohngi jõuab ise viimaks otsusele, et näituseks Päivätär ja Kuutar alati ei tarvitse Maarjat esitada. Pühade meeste ja naisterahvaste austamises peegeldub muidugi surnutekultus iseäranis selgelt.

Pahalased ja pahad paigad langevad laialdase harutuse alla, kusjuures jällegi laulutsitaatide labirinti jõuame. Suurem jagu pabalasi

astub võnnuvõõrastena eestlaste ette. Kuidas pahalaste karja liikmed ka nimepidi kõiki üles loetagu, nende peamees ei jaksa käsitamises enesele ometi küllalt kindlat kuju võtta, kuna ta rahva arvamises sugugi fata morgana sarnase olemusega ei taha leppida. Siin oleksime hea meelega rohkem kindlamaid jooni, rohkem karakteristikat soovitud näha. Sedasama tuleb jumala kohta ütelda. Jumalaga lõpeb mütoloogia. Jumala mõistes tükib kristlik ilmavaade liig elavalt silmapiirile, arvab uurija, kui ka laulud mõne korra seda mõistet paljuses tarvitavad. Esitus püüab näidata, missugune rahvausu jumal ei ole. Tahaksin enam teada, missugune ta on. Saadud seletus jätab mind rohkem igatsema.

Täiesti ateistlikule seisukohale — kui luba nii ütelda — astub prof. K. Krohn jumalate poolest. Ju Agricola luges hulga hämälaste ja karjalaste jumalaid üles ja Castrén andis neile, kui nad möödäläinud aastasaja keskel uuesti maailma läksid, reisipassi kaasa. Väinämöinen, Ilmarinen ujusid apoteoosi gloorias. Isegi autor kaldus oma „Kalevalan runojen historias“ eelkäivate mütoloogide teooria poole. Nüüd korraga — missugune edusamm! Nagu Jupiter donans virutab prof. K. Krohn purustava välguga muistsed jumalad kõrgelt Olümposelt maha, ja ei viruta neid mitte ainult maha, vaid ta välgud purustavad need täiesti. Antropomorfismus peab võidukäiku. Mardisandi kuninglikkudest ehetest poevad inimlikud kangelased, vägimehed välja, jumalatest niisama kaugel kui sina ja mina. Luulevabadus on neid aja jooksul jumalikkude epiitetonidega kuhjanud, stoilise rahuga on nad oma apoteoosi kannud; aga nüüd — küll! Igäuhele oma! Jumalikkude suurused moonduvad inimlikkudeks suurusteks. Väinämöinen ja Ilmarinen pakuvad Kalevipojale ja Töllule kätt; ühesugused vägimehed kõik. Kogu Kalevala tegelased saavad käsituses hoopis uue valgustuse. Kardan ometi, et see osa mütoloogiat kõige rohkem protesti elusse kutsub. Isiklikult ei seisa ma vägimeeste põhjusemõtte vastu, kuid üksikult ei jaksa ma iga seletust heaks kiita.

Ei või nimetamata jätta, et teoses Väandra kuulsa Tõnni vaka pilt ära on trükitud. Tõnni ennast ei tule muidugi jumalaks lugeda, vaid pühaks Antoniuks, kelle teenistus enesele pagana maiku juure võtnud. Meil on Tõnni vakast palju kirjutatud, aga mu silma ei ole veel Tõnni vakka ega vaka pilti juhtunud. Teose pildil näeme esmalt vaka enese, siis veel vakast välja võetud särgid, püksid, sukad. Tõnni ennast ei ole näha, ehk olgu, et seks kuju tuleb pidada, kellele punane müts pähe pandud. See Tõnni vakk on Väandrast 1898 saadud ja M. Buch on ta päevapildistanud.

Tõnni vakaga üheskoos nimetab prof. K. Krohn Uku vakkagi, kuid astub selle poolest kahtlevale seisukohale. „Teine nimetus, Uku vakk, on kahtlane, nagu ülepea Uku nime esinemine Eestis (epäiltävä, kuten yleensä Ukko nimen esiintyminen Virossa)“. Asjata ilmub siin skeptikus. Uku vakk ei seisa Eestis sugugi savistel alustel. Oleks prof. K. Krohn Vanemuise esinemise kohta Eestis kahtlust avaldanud, ei oleks ma julenud suud avada. Nüüd aga pean vasta vaidlema.

Uku vaka kohta Eestis on rahvaluule korjajad üht ja teist kirja pannud ja ta olemasolemise kindlaks määranud. Niisama kindlale alusele toetavad endid ka Uku kivid. Juba Joululehes 1913 näitasin ma, et Tõnni vakk ja Uku vakk kõrvuti esinevad. Kus Tõnni vakk tundmata, seal on Uku vakk tuntud. Tõnni vakka tunti õieti Pärnumaal, vähem Harju- ja Viljandimaal; mujal selle vastu tarvitati Uku vakka ja Uku kivi. Võimalik, et eelnimetatud maakondades isegi Uku kivi tunti.

Vähem kindlaid teateid on Eestist Uku kohta leitud. Omal ajal arvas M. A. Castrén, et pikne müristamisega esimese mõtte jumalikust olemisest äratanud. Prof. K. Krohn seletab Castréni arvamise ses tükis eklikuks, tähendades, et selle looduseavalduse kultust alles hilisemaks tuleb lugeda. Soome-ugrilased laenasid selle kultuse indoeurooplastelt, need aga Aasiast. Kultus ise arvatakse Eufraati ja Tigriise vaheliselt maalt pärit olevat. Enamasti igal pool anti müristamise elussekutsujale isenimi. Vanad saksalased kutsusid teda Thonariks, skandinaavilased Thoriks, eestlased Taarak, Tooruks, — prof. K. Krohn ei vaidle igapidi Taara tuletuse vastu Thorist. Skandinaavias kandis Thor veel teist nime: Fjorgunn; sellega sugulane Leedu Perkunas ja Vene Perun. Soomlased said sellest nimest enestele perkele, niisama eestlased oma pärgli ja põrgu. Prof. K. Krohni oletamise järele on hulk müristamise nimesid surnutelt saadud. Isegi meie Kõu, kõueke tähendada sedasama, mis manalane, surnu. Niisama peab autor surnute juure juhatavaks müristamise nimetuse Uku, äikene; nimi pikne on tema meelest piltlik müristamise nimetus.

Eesti „vikerkaaregi“ nime kohta katsub autor seletust anda. Vikerkaar tähendavat sedasama, mis pikerkaar, on siis teise sõnaga vääne pikerkaare sõnast. Vikerkaar seega Pikri kaar. Karjalased nimetavad vikerkaart vahel „Ukonkaari“. Paremat seletust võib vist vaevalt vikerkaarele leida. Mõne aja eest vaidlesid Dr. H. Ojansuu ja Dr. L. Kettunen pikemalt selle nime kohta. Boecleri ütlemise järele hüüdnud eestlased vikerkaart vanasti ka müristamise vikatiks. Soome rahvalauludes palutakse vahel Ukut Virust vikatit tuua. Eestlaste ütluseviis: „Vanataat sõidab“ leiab vastava kuju Soomest ja Skandinaaviast. Lõpuks tuleb ikka nii välja, et Uku minu meelest jumalaks kipub jääma, kui ka muud jumalad kolikambrisse heidetud ja ta ise surnu järele lõhnaku.

Vägimeeste osa nõuaks küll pikemat harutamist, aga see harutamine viiks meid liig kaugele. Katsun siis lühidalt üksikuid asju ära märkida.

Kalevi nime seletuses on viimsel ajal välja mindud tuttavast Eesti lastelaulust:

Kits kile, karja,	Too mulle heina,
Üle mere marja,	Mina heina lehmale jne.

Laulus öeldakse edasi: „Mina kaku Kalevile, Kalev mulle rauda“. Viimaste sõnade najal on uurijad otsuse teinud, et Kalev seppa peab tähendama. Oma vägimeeste uurimises paneb prof. K. Krohn nimetatud laulu niisama harutuste aluseks. Selle laulu teisendid läbi vaadates puutus talle Kalevi asemel mitu muud raua andjat silma. Ühes teisendis Rootsi, teises Regu.

Mina raua Reole,
(Rootsi) Regu mulle kulda.

Rootsi, Regu on siin Kalevi eest ära tõrjunud ja ise asemele astunud. Professor J. J. Mikkola püüab seda Regu Olaf Tryggvasoni jutuga ühendusesse seada, ja tema arvamisele kaldub prof. K. Krohngi.

Nagu tuttav, teab Norra muinasjutt, nende kuningas Olaf Tryggvason sattunud mereröövli kätte vangi; need müünud ta eestlasele Klerkonile pärisorjaks. Klerkonilt saanud Olaf eestlase Klerki omaks; see müünud ta uuele peremehele, kelle nimi Reas, naise nimi R e k o ja poja nimi R e k o n i. Seda viimast peremeest teeninud Olaf kuus aastat, 967—972. Lastelaulu teisendi Reko peaks siis Olaf Tryggvasoni pere-naist ehk perepoeaga tähendama. Mul puudub usk selleks. Norra kuninga Olaf Tryggvasoni lugu ei leia Eesti rahvaluulest toetust. Ainult kirjanduse teel tegi see muinasjutt uuemal ajal rahva seas tutvust. Täiesti võimata, et Eesti lastelaulu teisend seda Regu, Rekot tunneb. Rahvajuttudes puutume tihti „reoga“ kokku. Tavalisest seisab see nimi maaga, mäega ühenduses. Üks hiemägi kannab peale hiemäe veel reomäe, riiumäe nime. Sel „reo“ sõnal võiks mõni sügavam, kaugemaleulatavat tähendus olla. See sõna nõuab põhjalikumat uurimist. Isegi Soome rahvalauludes esineb Riiko.

Mõnes eelnimetatud lastelaulu teisendis öeldakse:

Jälle teises Mina villa veeringile jne.

Mina villa vidrikule jne.

Sõnad veering, vidrik taganevad vahel vitsiku, veeriku, veniku, Viilupi, viidiku jne. eest. Veeringi nimest loeb uurija „varägi“ välja, Vidriku nime võib muidugi Vidrikuga=Friedrich seletada. Vidrikuga käib käsikäes Udrik, Üdrik, Utregane, nagu üks laul sellest pikemalt kõneleb.

Kas võtan vana Kalevi,
Või võtan uue Utregase,
Või võtan noore Lemingäse.

Laulus „Ristitud mets“ seisavad Vidres ja Udres kõrvuti. Ingeri lauludes puutume kokku Vedrä, Vedro, Vietro nimelise isikuga. Selle nime seab prof. J. J. Mikkola ühendusesse Anglosaksi Beovulf'i laulus ettetuleva nimega Vedergéatas ehk Vederas. Vidrik tähendaks seega Gooti vägimeest, Udres Vidras, Vidres kõrvusõna. Ma mõtlen: miks Gooti teooriat taga otsida, sealt vägimeest Vederast esile tuues, kui meie oma Vidrik ehk mõni muu sõna ülesannet niisama hästi täidab? Ei jõua uskuda, et Beovulf Eesti laulu kohta sarnast mõju oleks avaldanud. J. Jung õnnestas meid omal ajal gootlastega, nüüd ilmuvad nad teiselt poolt koguni Beovulfist ilmsi. Liig palju au meie rahvalaulule!

Age Väinämöinen, meie Vanemuine? Vanemuisel puudub iga kindel alus; ta tekks Fählmanni tahtmisel Soome eeskujul. Kuid Soome Väinämöiselgi kisub prof. K. Krohn jumaluse aupärja peast; järele jääb ainult „väina ääres asuja“. Paremini ei käi Ilmarise käsi. „Et soomlased ei ole

teeninud greeklaste Hefaistose ja roomlaste Vulcanuse sarnast jumalust, tunnistab seegi, et seppa Ilmarist väga harva nõiasõnades appi hüütakse,“ ütleb autor. Kui ka osa laulude järele võiks otsustada, et Ilmarinen taeva tagunud, selgub teistest, et taevataguja mingisugust nime ei kanna. Ilmarinen sulab karastusetules tubliks sepaks kokku. — Rohkem armu ei leia Lemminkäinen, kes Eesti rahvalauludes Lemmingäne, Lemmingine, Lemmingu, Lemmiku nime kannab. Seegi ei kuulu jumalate liiki. Niisama nagu Flemingi sugunimi, on see nimisõnast vlaamlane (fleemlane) tekkinud. Vlaamlasteks hüüti Belgia ja osalt Hollandi elanikka. Vanasti tähendanud nimi flaeminc peenikest, haritud meest. Ühes Eesti rahvalaulus öeldakse :

Tantsi tallermaa kuningas,
Lehi herra Lemmingine.

Minu arvates on „tallermaa kuningast“ võimata „Tallinna kuningat“ välja lugeda, seda enam, et rahvalaulud seks näpunäiteid ei anna. Tallermaa kuningas tuleb selleks jätta, kelleks rahvalaul teda nimetab, nimelt „tallermaa“ omaks.

Ahti, Kauko jne. päästetakse niisamuti jumalikust aust lahti ja määratakse vägimeesteks. Missugune vägimees see Ahti olnud, jääb esimesa veel küsitavaks. Huvitav oleks aga Ahi küsimuse selgitus kõigiti. Meil Eestiski esineb Ahi nimetus mõne korra. Tuntakse näituseks ahikotusid, ahi-tulesid, Sagadist leidub Ahi sadam jne.

Lühedalt, jumalustest jääb sõelumisel ainult ilus nimi järele, muud midagi. Selle vastu otsitakse neile ehteid, mis neid seda paremini vägimeesteks, suursugusteks võivad tembeldada. Peaaegu kõik vägimehed tarvitavad mõõka ja oskavad ise seda valmistada. Neil on ratsahobused ja laevad sõja tarvis. Mõnda neist ehivad kuld ja hõbe. Mitmed pruulivad tublisti õlut ja joovad seda mehiselt. Kergemeelne ümberkäimine naisterahvaga näikse mõnelegi nagu külge olevat kasvanud; hoobeldes ütleb üks enese sada neidu, tuhat mõrsjat olevat eksitanud. Palju sarnaseid suursuguste vägimeeste tundemärka otsitakse üles. Aga kui Väinämöise, Lemminkäise, Kaleva ja Vedra epiiteton „jumal“ jne. neilt ära langeb, eks või palju muid epiitetonisid niisama kui poetica licentia kingitus ära langeda? Arvan, epiitetonid tunnistavad vähe, kui muud tundemärgid asja küllalt ei selgita.

Huvitavaid, hoopis uusi vaatekohti pakub prof. K. Krohni lõpuotsus vägimeeste kohta. Vägimeeste laulud puuduvad Eestis, Kalevipoeg on ainult juttudes rahvasuus elanud, Kalevala kangelased on uueal uurimisel vägimeesteks muutunud, Kalevala esineb seega vägimeeste laulude koguna. Vägimeeste laulude õitsepaik leidis vanasti läänes. Vägimeeste laulusid armastati Skandinaavia väikeste kuningate kodades isearanis. Nende sepitsemine ja ettekandmine oli suurtsugu meeste amet. Meie rahvalaulude järele otsustades, ütleb prof. K. Krohn, on Soome vägimehed ise laulnud ja kaasa mänginud oma luuletustele ehk muult kuulnud lauludele. Need laulud tekkisid Lääne-Soomes. Lääne-Soomes ei

võinud nad tekkida enne soomlaste serratulekut Eesti lõunarannalt ja Saaremaalt. Dr. Hackmani seletuse järele rändasid soomlased pikka-
misi Läänemere mailt Soome, mitme aastasaja jooksul. Leidude järele
on veel 700 aasta järele p. Kr. Eesti poolt asujaid juure tulnud.

Omas „Kalevalan runojen historias“ tõrkus prof. K. Krohn rahva-
lauludele suuremat iga andmast. Nüüd on ta laulude ea poolest nähta-
vasti ometi teisele arvamisele jõudnud. Ta ütleb oma uue mas teoses :
„Soome kõige rahvalisemal ajal, umbes 700 ja 1100 vahel, sündis soome-
keelne rahvalaul. Tähele panna tuleb, et neis lauludes nimetatud vägi-
mehed ei ole ainult laulude lauljad, vaid ka nende sepiitsejad. Kirjelda-
tud vägimeeste aja mõju ulatab keskaega, mil suuremgi sugu peajasjalikult
Soome keelt kõnekeeleks tarvitas. Ka keskaja rahvalaulude loomisest,
niihästi rüütli- kui legendalaulude sepiitsemisest võtsid osa Soome rahva
aadelist ja vaimlist juhid. Veel uue aja algusel pidas rootsikeelsest
rannakihelkonnast pärit olev M. Agricola loomulikult tööks alust panna
Soome kirjakeelele!“ Nende väidete vastu ei või vaielda. Õnnelikud
soomlased, kelle keelt vanal ajal suurtsugu mehed ja naised kõneldid,
ühtlasi vägilastelaulusid luua aidates. Meil Eestis ei pääsnud rahva-
keel ülemate kõnekeeleks, ei tekkinud siis ka vägimeeste lugusid.

Kahjuks on autor teoses Eesti aineid liig vähe tähele pannud, ehk
küll aine selgitus seda tihti oleks nõudnud. Laplaste mütoloogia leiab
umbes niisama palju käsitamist kui Eesti oma. Ja ometi on kogutöö
teise osana ju enne Soome mütoloogiat laplaste mütoloogia ilmunud.
Prof. K. Krohn märkab seda isegi, et ta oma teoses Eesti mütoloogiaga
nagu võõrasisa ümber on käinud. Erakirjas tuletab ta seda asjaolu meele
ja toonitab Eesti mütoloogia tarvidust. Loodame, prof. K. Krohn kannab
hoolt, et ta kas ise ehk keegi ta õpilane selle töö varsti käsile võtaks.
Kas ei võiks Eesti usund „Suomen suvun uskonnot'e“ 7. osana ilmuda.
kui ka seda eeskavas ei ole avaldatud? Votjakite, sürjaanide, tshere-
misside jne. usund on igauks enesele kohase harutuse osaks saanud ;
Eesti usund tohiks vististi ka teiste kõrvale astuda, olgugi et tal hoopis
palju ühist Soome omaga on.

Prof. K. Krohni teos on mütoloogilisel uurimisel igapidi jaam, kus
võib peatada, puhata, jõudu koguda. Ei esine see jaam ka alati nii he-
ledas värvis kui oleksime soovinud, ei muutu ta ka veel sihi lõpujaamaks,
see ei tee viga, sest edasipüüdmine on elu ; see jaam saab lähtejaamaks
uutele leiuteekondadele, mütoloogilistele uurimistele. Koormaku teost
vahel ka rahvalaulude tsitaatide rohkus, võime seda rohkust vabandada,
sest autor soovis oma aineid põhjalikult valgustada. Mõne korra laseb
autor oma mõtteid selge väljaütlemise asemel ainult aimata, kuid siin
ilmub ta ettevaatlikkus : kahtlasel korral parem pisut kui palju ütelda.
Teosest ei pääse ükski mööda, kes Soome-Eesti mütoloogiaga kuidagi
viisi tahab tegemist teha.

M. J. Eisen.

Vastutav toimetaja ja väljaandja J. W. Weskl.

Дозволено военною цензурою.

„Postimehe“ trükk, Tartus.